

Dini Helmers, *'Gescheurde bedden': Oplossingen voor gestrande huwelijken, Amsterdam 1753-1810*. Hilversum: Verloren, 2002. ISBN 90-6550-701-9, 452 blz., 30 euro.

Opvoeding en onderwijs hebben lange tijd plaatsgevonden in structuren die niet primair toegespitst waren op pedagogische taken – bijvoorbeeld in gezinnen, kloosters, militaire of economische organisaties. Opvoeding was vaak een neven-effect van de kernactiviteiten van deze sociale instituties. Met de uitbouw en veralgemenisering van het lager onderwijs in de achttiende en negentiende eeuw krijgt het pedagogisch veld de beschikking over een eigen 'infrastructuur'. Er ontstaat een organisatie die primair is gericht op opvoedend onderwijs, die zich onderscheidt van andere contexten met interesses van familiale, religieuze, militaire of economische aard.

Die verschuivingen, die men onder de noemer van maatschappelijke differentiatie kan samenbrengen, hebben allerlei effecten op de traditionele ankerpunten van het gemeenschapsleven, zoals godsdienst en gezin (of familie). Wat godsdienst betreft, kan men zowel verwijzen naar momenten van betekenisverlies (onttovering, secularisatie), als naar momenten van reveil. Wat het gezin betreft, is het onder meer de vraag op welke manier wordt gereageerd op het gegeven dat meer en meer activiteiten buitenshuis plaatsvinden. Enerzijds mag men vermoeden – en dat is in onderzoek ook al aangetoond – dat nieuwe verwachtingen ontstaan ten opzichte van het gezin, bijvoorbeeld inzake huwelijksgeluk, geborgenheid en liefde. Anderzijds blijven (ondanks de uitbreiding van onderwijs- en opvoedingsinstellingen) duidelijk pedagogische verwachtingen ten opzichte van het gezin bestaan, en is het de vraag hoe deze zich manifesteren in de context van het moderne gezin.

Het boek/proefschrift van Dini Helmers gaat op deze thema's onrechtstreeks in. Het richt zich op het huwelijk, dat men met de zeventiende-eeuwse rechtsgeleerde Hugo de Groot kan definiëren als: gemeen leven en vrij gebruik van elkanders lichaam ('Het huwelijk ofte echt is een verzameling van man ende wijf tot een gemeen leven, medebrennende een wettelijk gebruik van malkanders lichaem'). Het boek behandelt echter op de eerste plaats huwelijksproblemen, 'gescheurde bedden'. Die uitdrukking, die ook als titel van het boek fungeert, heeft een bijna letterlijke betekenis: als het bed wordt gescheurd, gescheiden, wordt het huwelijk ontbonden. De aandacht voor informele en formele scheidingen biedt een interessante invalshoek, omdat men uit echtscheidingen onrechtstreeks kan aflezen welke verwachtingen de partners koesteren ten opzichte van een goed huwelijk of 'samenleving'. De analyse van achttiende-eeuwse echtscheidingen in de grootstad Amsterdam kan ook licht werpen op de veranderende sociale context, zoals de rol van religieuze levensovertuigingen, de positie van man en vrouw, de socia-

le herkomst van de scheidende partners, de bestaande wetgeving en rechtspraak, de aannemelijkheid van diverse motieven en argumenten (zoals geweld en mishandeling, dronkenschap, overspel, hoererij, bigamie, verwaarlozing van kinderen), et cetera.

Helmers beklemtoont in de drieledige proloog van haar studie (thema, onderzoeksvragen en methoden, bronnen) dat haar interesse op de eerste plaats is uitgegaan naar de gelukkige samenleving van man en vrouw. Zij beschrijft haar aandacht voor het mislukken of stranden van huwelijken als een methodologische omweg, die toelaat zicht te krijgen op doorgaans impliciete motieven en verwachtingen. Als kritische kanttekening kan echter meteen worden opgemerkt dat het boek nagenoeg uitsluitend over scheiden gaat en dat de terugkoppeling naar het algemene thema van het huwelijk en het gezin in het boek grotendeels achterwege blijft.

Het boek is op de eerste plaats, zelfs nagenoeg uitsluitend, gebaseerd op archiefmateriaal. De auteur heeft de Amsterdamse civielrechtelijke en notariële archivalia doorgespit van de periode 1753-1810 (de tijdsgrenzen zijn in hoofdzaak door de beschikbaarheid van bronnen bepaald). Aan drie peiljaren is extra aandacht besteed (1769, 1786 en 1804). Zij is in die bronnen vooral op zoek gegaan naar 'het perspectief van de betrokkenen zelf' (p. 57). Het inderdaad rijke bronnenmateriaal laat Helmers toe de diverse stappen in een scheidingszaak uitgebreid te documenteren (de voorgeschiedenis, het aanhangig maken, de bewijsvoering, de uitspraak en de verdere nasleep). De associatieve stijl waarmee zij het geheel heeft neergeschreven – de ene casestudy volgt op de andere – geeft het boek vaart. Het is ook vooral in en dankzij de casestudies dat het boek overtuigt.

Het corpus van het boek is opgesplitst in drie delen. Eerst worden informele scheidingen behandeld, waaronder het enigszins onschuldige wegllopen, maar ook ernstiger vormen zoals partnermoord en de opsluiting van de partner in een werkhuis of betehuis. Verwaarlozing of mishandeling bleek een gegronde reden. Een zaak uit 1810 beschrijft Helmers als volgt: 'Arie Glas die sedert twee jaar teveel sterke drank gebruikte en zijn vrouw en kind mishandelde, werd op verzoek van zijn vrouw Jansje de Milde opgesloten, omdat het kind het huis had moeten ontvluchten toen Arie het met een heet gemaakte tang wilde knijpen' (p. 129). In het tweede deel worden formele scheidingen geanalyseerd. De lezer krijgt hier een overzicht van de formeel-juridische gang van zaken, een resumé in cijfers van de veranderende frequentie van scheidingen, en tenslotte een blik op de bewijsvoering die de betrokkenen bij 'huyskrakelen' aanbrachten alsook op de afspraken die uiteindelijk werden getroffen. 'Kwaadwillige verlating' en overspel, ook gedefinieerd als 'vleeschelijk conversatie hebben' met iemand anders dan de huwelijkspartner, waren de belangrijkste scheidingsgronden. Vroedvrouwen speelden als getuigen geen onbelangrijke rol. Zij dienden bij de bevalling van een ongehuwde vrouw de naam van de vader te vragen; men ging er daarbij van uit dat een vrouw in haar hoogste barensnood de waarheid sprak. Het derde deel tenslotte is gewijd aan de betrokken 'derde partijen'. Vooral in dat deel wordt aandacht besteed aan de (opvoeding van de) kinderen, het vastleggen van omgangsregelingen, ouderlijke macht en ouderlijke zorgplicht, et cetera.

Wat de rol van kinderen betreft, wijst Helmers op een evolutie die vooral zichtbaar wordt op het einde van de door haar bestudeerde periode. Vanaf ca. 1790 blijken Amsterdamse mannen hun klachtenarsenaal uit te breiden. Emotionele gronden worden van toenemend belang. Zij baseren hun argumenten niet alleen op overspel van hun wederhelft, maar brengen vaker in dat hen de liefde en affectie, waarop zij in hun huwelijk een rechtmatige aanspraak menen te hebben, onthouden worden. Bovendien gaan zij hun vrouw aanspre-

ken op haar moederschap. Verwaarlozing van de verantwoordelijkheid jegens de eigen kinderen wordt een speerpunt. Het geeft mannen 'een extra wapen in handen om de slechtheid van hun vrouw bij de rechter aannemelijk te maken en zelfs een extra reden om een scheiding aan te vragen. Haar rol als moeder werd zo belangrijk dat zij er niet alleen op werd afgerekend door haar man, maar zij werd er ... ook mee verdedigd door getuigen die haar goed gedrag juist wilden onderstrepen' (p. 316). Daarnaast blijkt met kinderen langzaam meer rekening te worden gehouden bij de afhandeling van scheidingszaken, bijvoorbeeld inzake alimentatiegeld, bezoekrecht of co-ouderschap *avant la lettre*. Toch werden kinderen in Amsterdam meestal aan één van de ouders toegewezen, en wel doorgaans, maar zeker niet alleen, aan de moeder.

De laatste vaststellingen zijn interessant, mede in het licht van de eerder geschetste algemene maatschappelijke veranderingsprocessen. In het geheel van het boek worden dit type van tendensen mijns inziens echter te weinig uitgespit. Dat heeft mede te maken met de koudwatervrees voor theoretische interpretatiekaders van de auteur. Helmers stelt (zoals merkwaardigerwijs nog steeds heel wat historici) prijs op epistemologische naïviteit; zij geeft nadrukkelijk aan dat zij vóór haar onderzoek geen aandacht aan de secundaire literatuur heeft besteed, omdat dat enkel haar perspectief zou hebben vertekend. Hierdoor kunnen in haar perspectief uiteindelijk enkel haar eigen levenservaringen haar visie op de feiten, dus het archiefmateriaal, (ver)kleuren. Dat theoretische kaders ook de aandacht voor bepaalde feiten of relaties kunnen scherpen, dat zij op grotere samenhangen kunnen wijzen, dat zij tot een (theoretisch) meer gecontroleerd en systematisch betoog kunnen bijdragen, dat wordt niet gezien of geaccepteerd. In het hoofdstuk over opsluiting, bijvoorbeeld, vindt de lezer pas op één van de laatste pagina's, en geheel terloops, een verwijzing naar een publicatie van Michel Foucault. Op dat vlak had het materiaal dat in deze studie gepresenteerd wordt, mijns inziens verder getoetst en uitgewerkt moeten worden. Nu overheerst toch de indruk dat Helmers met dit mooie materiaal meer had aangekund. Tot slot wil ik nog een compliment maken voor het gedetailleerde register.